

The formation of the heroic identity of women in the light of two concepts of innocence and loyalty in the Persian systems of the Indian subcontinent

(Relying on the two poems of Padmavat and Ramayan)

Rana Kiyani Amniye^{*}, Mohammadreza Nasresfahani^{}**

Morteza Hashami^{*}**

Abstract

Padmavat and Ramayana are two of the masterpieces of Indian Persian Persian literature. Moreover, women have a noteworthy role in these two literary works. Taking into account the position of these two Masnavis in Persian poetry of Subcontinent, we know the identities of the female heroes in these poems is the reason for achieving a more comprehensive point of view of the image of women in a notable part of Persian literature. The current research is accomplished a design and answer two basic questions: 1- Which features are the characteristics of the female protagonists in the narrative poems of Padmavet and Ramin? 2- why these features are significant? And What cultural and social factors are they derived from?

According to the premise of this research, the heroic identity of women in these works is based on two features (innocence and seclusion) and (unconditional loyalty to one's wife). The two mentioned features have a fundamental position in the process of events and the interpretation of the text. After taking a brief look at the mythological-

^{*} Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, kiyanirana52@gmail.com

^{**} Associate Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan (Corresponding Author), nasr_m12@yahoo.com

^{***} Associate Professor of the Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, s.m.hashemi@itr.ui.ac.ir

Date received: 11/07/2024, Date of acceptance: 20/10/2024

cultural and literary background of these works about women and the social contexts related to the emphasis on the innocence and seclusion of women, the present research is responsible for highlighting the three stages of women's loyalty to their husbands.

Keywords: narrative poem, Padmavat, Ramayana, female heroes, Indian subcontinent.

Introduction

In The vast realm of ancient Persian literature, there are many stories in which women have a prominent role. In the narrative poems written in the Indian subcontinent, which constitute a significant part of the Persian literary treasure, this issue has a prominent aspect, and in many of them, women are one of the main elements of the narrative works because the focus of the presence of women is one of the characteristics of Indian stories. Therefore, women play a prominent role in these narratives of Persian poems, which are often taken from Indian literature, in advancing the narrative and the process of understanding the meaning of the text from various perspectives. Thus, the present research aims to deal with the representation of the identity of female heroes in both epic poems of Padmavat and Ramayana. In other words, beyond the emotional dimension and the romantic course of their narration, These two Masnavis, contain numerous points about the attitude of the Indian culture and society dealing with the status of women.

Materials & Methods

This research has been done based on a library research method and by referring to some primary historical sources as well as books and research articles about the culture and literature of the Indian subcontinent.

Discussion & Result

The emphasis on the seclusion and innocence of women as one of the two elements that shape the heroic image of women in these Masnavis is a reflection of the social attitudes and expectations that existed about the identity of women in the days of Abdul Shakur Bazmi and Mulla Meshai Panipati. In addition, it is the result of combining customs and laws. It is related to women during the period of Muslim government with the ancient beliefs of this land about the praised and Condemned attributes of women. In both poems, the personality of women is introduced as a significant part of the descriptions is devoted to the seclusion and concealment of women. Moreover, the words hidden, chaste, and veiled are repeatedly used about them, which is the result of many

situations. Consequently, Stories, actions and reactions depend on emphasizing this feature.

unconditional loyalty to the wife is another feature that has been emphasized as one of the elements of the female protagonist's personality in these poems and the reason for the creation of fictional events. By analyzing the Masnavis, we can achieve to a relatively similar pattern in this field. Three identical situations have been created in these narratives, which are the manifestation of a woman's loyalty to her husband in both epic poems, the loyalty aspect of a woman's character has emerged as a moral value and social expectation from her in the form of these situations.

Conclusion

By examining the image of female heroes in the two epic poems of Padmavat and Ramayana, it is concluded that the heroic identity of women in these works is based on the two characteristics of "innocence and seclusion" and "unconditional loyalty to one's wife". In these poems, other attributes such as beauty and intelligence of a woman are also mentioned but these two attributes, as two main elements, have built the identity of the female hero in this part of Persian literature. Additionally, other attributes in relation to these two characteristics have the opportunity to emerge. Considering that the female protagonists play a key role in these story narratives, the two mentioned features have a peculiar role in the process of events and the interpretation of the text.

Bibliography

- Compbell, Joseph (1962), *The masks of god: oriental myhology* vol.III, London: secker & arbury.
- Afshari, Mehran, (2020-21), "The story of Delilah the deceitful, edited and annotated text of the story of Delilah the deceitful with a research on the themes (subjects or resources) and its literary types", Tehran: Dr. Mahmoud Afshar with cooperation of Sokhan publication.[in Persian]
- Gharaei, Fayyaz, (2005-6), "Indian religions", Mashhad: Ferdowsi university.[in Persian]
- Ions, Veronica, (1994-5), *Indian mythology*, Translated by Bajelan, Fakhri.
- Baba safari, Ali asghar; Salemian, Gholam reza, (2008-9), *Sati and its reflection in persian literature*, Mashhad: Journal of faculty of letters and humanities.[in Persian]
- Panipati, Mulla Masih, *Ramayana masnavi*, (2009-10), edited and annotated by Ziaei, Abdolhamid and Jafari, Mohammad younes, New Delhi, Persian research center of cultural consultancy of the Islamic Republic of Iran.[in Persian]
- Mehri, Fatemeh, (2020-21), "Parrot's role in Indian storytelling and mystical theme-creating in persian texts", *Classical persian literature (Kohan-name-ye Adab-e Parsi)*, vol.11, No.1, pages 255-282.[in Persian]

- Tashakori, Manouchehr et al, (2017-18), "Verification of the characteristic of Daya and procurer in oral and formal stories", Culture and folk literature, vol.5, No.16, pages 110-135.[in Persian]
- Astarabadi, Muhammad Qasim Hindu Shah, (2008-9), Tarikh-e-Frishta, edited and annotated by Nasiri, Mohammad reza, Tehran: Cultural heritage association.[in Persian]
- Bazmi, Mulla Abdol shakour (Abd al-shakkur), (1971-2), Padmavat, edited and annotated by Abedi, Amir hassan, Tehran: Iranian culture foundation.[in Persian]
- Mazdapour, Katayoun, (1995-6), Another narration of the story of Delilah the deceitful and the trickery of women, Tehran: Roshangaran.[in Persian]
- Jasim, Esmaeil, (2014-15), Women and family in the path of history, Tehran: Elmi publication.[in Persian]
- Nehru, Javaharlal, (1982-3), The discovery of India, translated by Tafazzoli, Mahmoud, Tehran: Amirkabir.
- Rostami, Farzad, (2019-20), "Analysing the character of female in Sindbad nameh, Samak the ayyar, and Bakhtiyar nameh on the basis of feminist criticism", Journal of studies in Lyrical language and literature, vol.9, No.30, pages 45-55.[in Persian]
- Riyahi-zamin, Zahra; Dehqani, Nahid, (2010-11), "The place of women in ancient persian prose texts", Women's studies Sociological and psychological, vol.8, No.3, pages 7-37.[in Persian]
- Maadan kan, Masoumeh; Elyasi pour, Aziz, (2009-10), "The structure of Indian story writing and its characteristics", Journal of the faculty of literature, University of Tabriz, vol.53, No.211.[in Persian]
- Taheri, Mohammad; Aghajani, Hamid, (2019-20), "The position and role of women in the Mahabharat saga(battle)", Nameye Farhangestan, (Special issue for subcontinent), No.9.[in Persian]
- Compbell, Joseph, (1962), The masks of god: Oriental Mythology, vol.3. London: Secker 8.

شکل‌گیری هویت قهرمانانهٔ زنان در پرتو دو مفهوم عصمت و وفاداری در منظومه‌های فارسی شبه قارهٔ هند (با تکیه بر دو منظومهٔ پدماوت و راماین)

رعنا کیانی امنیه*

محمدرضا نصرافصفهانی**، مرتضی هاشمی***

چکیده

منظومه‌های پدماوت و راماین از شاهکارهای ادب فارسی هند هستند و زنان در این دو اثر از موقعیت معناداری برخوردارند. با توجه به جایگاه این دو مثنوی در شعر فارسی شبه قاره، شناخت شاخصه‌هایی که هویت قهرمانانهٔ بانوان در این منظومه‌ها بر مبنای آن شکل گرفته، سبب دستیابی به دیدگاه جامع‌تری پیرامون سیمای زن در بخش قابل توجهی از ادبیات فارسی می‌شود. پژوهش حاضر عهده دار طرح و پاسخگویی به دو سوال اساسی است: ۱- شخصیت قهرمانان زن در منظومه‌های داستانی پدماوت و راماین بر محور کدام ویژگی‌ها شکل گرفته است؟ ۲- دلیل محوریت این ویژگی‌ها چیست و تأکید بر آن‌ها برآمده از کدام بسترهای فرهنگی و اجتماعی است؟

بر اساس فریضهٔ این پژوهش، هویت قهرمانانهٔ زن در این آثار بر محور دو ویژگی (عصمت و پرده نشینی) و (وفاداری بی قید و شرط به همسر) شکل گرفته است. دو ویژگی ذکر شده در سیر حوادث و معنایابی متن از جایگاه اساسی برخوردارند. پژوهش حاضر پس از نگاهی

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران،
kiyanirana52@gmail.com

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسندهٔ
مسئول)، nasr_m12@yahoo.com

*** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران،
m.hashemi@itr.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۹

کوتاه به پیشینه اساطیری- فرهنگی و ادبی این آثار درمورد زن و بسترهای اجتماعی مرتبط با تأکید بر عصمت و پرده نشینی زنان، عهده دار برجسته سازی مراحل سه گانه وفاداری زنان به همسر است.

کلیدواژه‌ها: منظومه داستانی، پدماوت، راماین، قهرمانان زن، شبه قاره هند.

۱. مقدمه

در گستره ادب کهن پارسی داستان های بسیاری وجود دارد که در آن ها زنان حضوری پررنگ دارند. در منظومه های داستانی سروده شده در شبه قاره هند نیز که بخش قابل توجهی از گنجینه ادب فارسی را تشکیل می دهند این موضوع نمود بارزی دارد و در بسیاری از آن ها زنان یکی از ارکان اساسی روایت هستند؛ زیرا محوریت حضور زنان یکی از شاخصه های داستان های هندی است (ر.ک معدن کن، الیاسی پور، ۱۳۸۸: ۱۴۴). همین نکته سبب شده تا در این روایت های منظوم فارسی نیز که اغلب برگرفته از ادبیات، فرهنگ و به ویژه شعر هند است زنان نقش برجسته ای در پیش برد روایت و فرایند معنایابی متن از منظرهای گوناگون داشته باشند.

در نظر نخست چنین می نماید که جهان بینی مستتر در بسیاری از داستان هایی که خاستگاه هندی دارند سرشار از نکوهش زنان است ولی گاه سخن از ویژگی های مثبت شخصیت های زن نیز به میان آمده، اما اغلب بر خیانت پیشگی و بی وفایی زنان تأکید شده است و به قول افشار « اصل و سرچشمه بسیاری از حکایت هایی که بن مایه مکر زنان در آن ها وجود دارد هندیست » (افشاری، ۱۳۹۹: ۲۵). به هر حال اکتفا به شخصیت های زن منفی در بررسی سیمای زن در منظومه های فارسی شبه قاره هند مانع دستیابی به تحلیل جامعی از چگونگی بازنمایی هویت زن در این آثار شده است؛ چون علی رغم وجود نگرش زن ستیزانه در داستان هایی با اصل هندی چون طوطی نامه و سندبادنامه، در برخی از این روایت ها قهرمانان زنی نیز حضور دارند که دارای سیمایی درخشان و در نهایت درایت و وفاداری هستند. از جمله این آثار دو منظومه پدماوت (Padmavat) و راماین (Ramayan) هستند که هردو برگرفته از شاهکارهای ادبیات کهن هنداند. با توجه به جایگاه این دو مثنوی در شعر فارسی شبه قاره و شباهت زنان در آن ها با زنان منظومه های دیگری از این دست (همچون نل و دمن، دولرانی و خضرخان و...)، شناخت شاخصه هایی که در این منظومه ها هویت قهرمانانه زن بر مبنای آن شکل گرفته سبب دستیابی به دیدگاه جامع تری پیرامون سیمای زن در ادبیات فارسی می شود. از این رو

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۴۳

پژوهش حاضر بر آن است تا به نحوه بازنمایی هویت قهرمانان زن در دو منظومه مورد بحث بپردازد. در این بررسی پاسخگویی به این سوالات جایگاهی اساسی دارد: ۱- شخصیت قهرمانان زن در این دو منظومه داستانی بر محور کدام ویژگی‌ها شکل گرفته است و درونمایه داستان بر لزوم وجود کدام شاخصه‌ها در نهاد زنان برای خلق سیمای مثبت و پرفروغ از آنان تأکید کرده است؟ ۲- دلیل محوریت این ویژگی‌ها در دو منظومه چیست و تأکید بر آن‌ها برآمده از کدام بسترهای فرهنگی و اجتماعی است؟

داستان پدماوت یکی از افسانه‌های قدیمی هند است. این داستان را نخستین بار شاعری به نام «ملک محمد جائسی» در قرن دهم هجری به زبان هندی درآورد که به عنوان عالی‌ترین شاهکار ادبیات هندی به شمار می‌رود. نخستین کسی که در زبان فارسی این داستان را به نظم درآورد «ملا عبدالشکور بزمی» است. او این اثر را در قرن یازدهم و بر وزن لیلی و مجنون سرود. داستان این منظومه درباره عشق میان راجه قلعه چیتور و دختر پادشاه سیلان و مصائب راه وصال است. منظومه راماین نیز از افسانه‌های حماسی و عاشقانه کهن هند است که «ملا مسیحای پانی پتی» در قرن یازدهم هجری در بحر هزج آن را به نظم درآورده است. داستان این منظومه درباره سرگذشت رام و سیتا، تبعید آن‌ها، نبردهای رام با راوین دیو و وصال و هجران دو دل‌داده داستان است. این دو مثنوی در پس بُعد عاطفی و سیر عاشقانه روایت خویش شامل نکته‌های فراوانی درباره نگرش فرهنگ و جامعه سرزمین هند درباره جایگاه زنان هستند، به نحوی که با تحلیل این روایت‌های منظوم می‌توان به نحوه بازتاب شاخصه‌های زن‌آرامانی و تلقی‌ات جامعه در مورد ارزش‌های اخلاقی، توقعات اجتماعی، هنجارها و قوانین حاکم بر زندگی زنان در شخصیت قهرمان زن در این بخش از ادبیات فارسی پی برد. پژوهش حاضر پس از نگاهی کوتاه به پیشینه اساطیری، فرهنگی و ادبی هند به زن و بسترهای اجتماعی مرتبط با تأکید بر عصمت و وفاداری زنان، چگونگی تأکید بر پرده نشینی قهرمان زن در این روایت‌های منظوم را بررسی کرده است و سپس مراحل سه‌گانه‌ای را مورد بررسی قرار داده است که در منظومه‌های مدنظر وفاداری زنان در آن‌ها به منصه ظهور رسیده و می‌توان آن‌ها را محک و معیار وفاداری شخصیت‌های زن در این داستان‌ها دانست.

۱.۱ پیشینه پژوهش

تا کنون مقاله مستقلی پیرامون قهرمانان زن و ویژگی‌های آن‌ها در منظومه‌های فارسی شبه قاره هند منتشر نشده است و توجه اغلب پژوهش‌هایی که در زمینه شخصیت‌های زن در این

گونه داستان‌ها صورت گرفته بر سیمای منفی زن در داستان‌هایی که ریشه هندی دارند معطوف بوده است. در مقاله « ساختار داستان نویسی هندی و ویژگی‌های آن» (۱۳۸۸)، معصومه معدن کن و عزیز الیاس پور) ضمن بیان ویژگی‌های محتوایی داستان‌های هندی به تمرکز این داستان‌ها بر زنان و اوصاف مثبت و منفی آن‌ها تأکید شده است. با عنایت به موضوع اصلی مقاله که ساختار داستان‌های هندی است، نگارندگان بخش کوتاهی را به موضوع زنان اختصاص داده‌اند. در مقاله «جایگاه زنان در متون نثر فارسی کهن» (۱۳۸۹)، زهرا ریاحی زمین و ناهید دهقانی) پس از پرداختن به پیشینه فرهنگی و اجتماعی زن در هند؛ ویژگی‌های مثبت و منفی زنان در داستان‌های کلیله و دمنه، سندبادنامه، جواهرالاسمار و طوطی نامه بررسی شده است. نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که اغلب ویژگی‌های زنان در این داستان‌ها منفی است و تصویری زن ستیزانه از بانوان ارائه شده است. مقاله «جایگاه و نقش زنان در حماسه مهابهارات» (۱۳۹۸)، محمد طاهری و حمید آقاجانی) پس از توضیحاتی که درباره حماسه مهابهارات آمده، به نقش هر یک از زنان این حماسه پرداخته شده و بیش از اوصاف معنوی و اخلاقی، نقش آن‌ها در داستان را مورد بررسی قرار گرفته است.

درباره دو منظومه مورد بحث باید گفت اگرچه این آثار از جنبه‌های گوناگون دارای ارزش ادبی فراوانی هستند اما به طور کلی در سایه منظومه‌های مشهور داستانی ادبیات فارسی، در عرصه پژوهش‌های ادبی به این دو منظومه کمتر پرداخته شده است. در مقاله «تأثیر دین شناختی نظامی بر شعر عبدالشکور بزمی و امیر خسرو دهلوی» (۱۳۸۹)، ابراهیم محمدی و جمعی از نویسندگان) درباره منظومه پدماوت با توجه به شهرت اشعار نظامی در شبه قاره هند، میزان تأثیرپذیری جنبه‌های دینی اشعار او بر آثار امیرخسرو دهلوی و منظومه پدماوت عبدالشکور بزمی بررسی شده است. علاوه بر این مقاله «نقد تطبیقی، ساختار روایی خسرو و شیرین نظامی و مثنوی پدماوت» (۱۳۹۰) یکی از آثار است که درباره این مثنوی، به قلم اعظم نظری و جمعی از نویسندگان به رشته تحریر درآمده است. تفاوت‌ها و شباهت‌های ساختار روایت در دو منظومه خسرو و شیرین و پدماوت مورد بررسی قرار گرفته است.

پژوهش‌هایی که پیرامون منظومه راماین صورت گرفته اغلب بر محور جنبه‌های اسطوره شناختی این اثر است. مهرداد بهار در کتاب «از اسطوره تا تاریخ» (۱۳۸۴) و مهوش واحد دوست در مقاله «راماین کهن ترین اثر حماسی هند» (۱۳۷۳) به مقایسه رام و سیاوش پرداخته‌اند. همچنین در مقاله «پیکرگردانی در منظومه‌های حماسه رامایانا» (۱۳۹۷) جلوه‌های پیکرگردانی در نسخه‌های چهارگانه رامایانا مورد بررسی قرار گرفته است.

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۴۵

۲. معنایابی هویت زن آرمانی در پرتو تأکید بر پرده‌نشینی و حفظ عصمت

۱.۲ بسترهای ادبی، اساطیری و تاریخی دو منظومه

رویدادهای مختلف تاریخی و نوسانات فرهنگی شبه قاره سبب شده تا هنجارهای مرتبط با شئون زندگی زنان، در طول تاریخ این سرزمین مسیر یکسانی را طی نکند. از این رو اساطیر، کتاب‌های مقدس و ادبیات این سرزمین حاوی دیدگاه‌های متناقضی درباره شخصیت زن است. دو آیین عمده هندویسم و بودیسم، شامل مکاتب و فرق متعددی هستند که آموزه‌ها و دیدگاه‌های بسیار متنوع، وسیع و گاه متضادی را شامل شده‌اند. از دیدگاه هندویسم جنبه اغواگرانه شخصیت زن بسیار برجسته است؛ اما در عین حال زن به دلیل اصل زایش در جهان هستی و نقش مادرانگی سزاوار ستایش است (ر.ک. قرائی، ۱۳۸۸: ۱۴۵).

در بودیسم راه‌هایی انسان از رنج، فرونشاندن عطش خواهش‌های غریزی و حواس پنجگانه و پرهیز از ناراستیست و شاهره رسیدن به این مقصود دوری از درآمیختن با زنان است. در جهان بینی بسیاری از فرقه‌های این سرزمین، زن توانایی زدودن کامل تعلقات مادی را ندارد و به نیروانا دست نمی‌یابد (Campbell, 1962: 236).

فرهنگ اساطیری هند نیز از سویی مملو از الوهیت شخصیت مؤنث است برای مثال:

در وداها سرسوتی خدایانوی آب و رودی است با همین نام که از هیمالیا و سرزمین کهن آریا به جانب غرب سرازیر می‌شود. می‌گویند در روزگار کهن این رود و خدایانوی آن به دلیل پاک‌کنندگی، باروری و قدرت حاصلخیزی و زلالی و جاری بودن به دریا مورد تکریم قرار داشت. (ایونس، ۱۳۷۳: ۱۸۵).

از سوی دیگر در افسانه‌ها و قصه‌هایی که ریشه هندی دارند زنان دغل‌باز و مکار کم نیستند. برای مثال در بسیاری از داستان‌های هزار و یک شب که بخش قابل توجهی از داستان‌های آن دارای ریشه هندیست؛ سرنوشت مردان دستخوش بوالهوسی‌های زنان فریبکار و خیانت‌پیشه‌ی‌ی است که شخصیتی دور از موازین اخلاقی و حجب‌زنانه دارند (ر.ک. مزداپور، ۱۳۷۴: ۱۳۰-۸۰).

از میان تمام این دیدگاه‌های متفاوت می‌توان به یک نکته واحد درباره شخصیت زن در تاریخ اجتماعی هند پی برد. با نگاهی به کتب دینی، آثار ادبی و افسانه‌های این سرزمین می‌توان دریافت همواره رفتارهای اجتماعی زن و رعایت هنجارهای جامعه از سوی او، اخلاق جنسی و عفت زن زیر زره بین نگاه موشکافانه فرهنگ و جامعه سرزمین هند بوده است.

از طرفی دوران چیرگی مغول‌ها بر هند دوران بیرون رانده شدن زنان از عرصه اجتماع است. بنابراین می‌توان گفت در روزگار خلق این دو منظومه، بسترهای اجتماعی به نحوی بوده است که ترس از خیانت پیشگی زن و اعتقاد به وجود سویه‌های منفی پررنگ در نهاد او که در لایه‌های روانی و فرهنگی سرزمین هند قدمتی دیرینه داشته است. این موضوع در عقاید مذهبی، اساطیر و ادبیات این خطه راه یافته است و با رسومی که حکومت‌های پادشاهان مسلمان با حضور خود در هند در باره پرده نشینی آن‌ها رواج داده‌اند در هم آمیخته است. این مسئله سبب تأکید بر عصمت و مستوری زن و گاه محدود شدن حیات اجتماعی زن و انزوای برای آنان گردیده است به نحوی که از زمان سلاطین دهلی به بعد، در فرهنگ این سرزمین رسم پرده نشینی زنان به‌ویژه در میان طبقه اشراف گسترش یافت و به اعتقاد جواهر لعل نهرو این رسم که در دوره مغولان هند یعنی زمان سرایش دو منظومه مورد بحث بسیار رواج یافته و در میان هندوان و نیز میان مسلمانان نشان موقعیت ممتاز و تشخیص بوده است، «نتیجه نفوذ متقابل عناصر و عوامل تازه و قدیمی در فرهنگ هند است.» (نهرو، ۱۳۶۱: ۴۰۳). در دو منظومه پدماوت و راماین و آثار دیگر مشابه آن مبنای هویتی زنان قهرمان بر پایه عصمت و پرده نشینی زنان شکل گرفته و خود حاصل تلفیق این دو فرهنگ تأثیرگذار است.

۲.۲ تأکید بر عصمت و پرده‌نشینی قهرمانان زن در دو منظومه

۱.۲.۲ پدماوت

بر مبنای منظومه پدماوت در نظر شخصیت‌های داستان یک زن آرمانی پیش از دارا بودن هر ویژگی دیگری باید مستور و در پرده باشد. در این روایت، نخستین و بیش‌ترین جلوه تأکید بر پرده نشینی برای قهرمان زن در شخصیت پدر نمود یافته است. هنگامی که پدم (Padam)، قهرمان زن داستان، دوران کودکی را پشت سر می‌گذارد و به سن نوجوانی می‌رسد؛ پدر عمارتی در قلعه‌ای بر فراز کوه بنا می‌کند و تصمیم می‌گیرد دخترش از آن پس در آن عمارت به سربرد. این عمارت بناییست که کسی اجازه آمد و شد به آن را ندارد و در واقع هدف پدر از برپایی آن ممانعت از رفت و آمدهای آزادانه اجتماعی دختر است.

مشفق پدرش بسی دعا کرد عصمتکده بهر او بنا کرد

(بزمی، ۱۳۵۰: ۵۴)

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۴۷

واژه «عصمت‌کده» یعنی نامی که پدر بر این بنا نهاده است مبین نگرش او درباره شخصیت زن و قوانین حاکم بر زندگی اوست. در نظر او آمد و شد دیگران به قصر دختر و خروج آزادانه او از قصر مقدمه عدول او از راه عصمت است. نگرش حاکم بر این بخش از روایت که از رهگذر شخصیت پدر-شاه داستان- نمود یافته است با ساختار فرهنگی کهن و ریشه دار سرزمین هند هم خوانی دارد. به بیان دیگر ساختاری که بر مبنای آن همواره بیم اغواگری زنان یا فریب خوردن آن‌ها از حيله و اغوای زنان مکار به عنوان سوییۀ منفی وجود زن وجود داشته و در مفاهیم ادیان رایج در هند و ادبیات آن نمود یافته است. با پیش روی روایت این نگرش در داستان بسط می‌یابد و پدر در این قصر، کنیزانی به خدمت دختر خویش می‌گمارد.

در خدمت او به ننگ و ناموس بگماشت دو سه کنیز جاسوس

زان ره که پدر نمود او را بیرون گذری نبود او را

(همان: ۵۴)

در نظر نخست چنین می‌نماید که این کنیزان، ندیمان و هم سخنان دختر هستند که دایره محدود روابط اجتماعی او را تشکیل می‌دهند و با حضور خود او را از محصور شدن در قوانین تحمیل شده بر زندگی اش یعنی پرده نشینی خرسند می‌سازند اما به زودی ماهیت اصلی آن‌ها مشخص می‌شود. یکی از کارکردهای منفی کنیزان در داستان‌های عاشقانه که نسبت حضور آن در قیاس با کنش یاریگرانه کنیزان در داستان‌ها بسیار کمتر است، غمّازی و جاسوسی بدخواهانه است. در این داستان‌ها ندیمان و کنیزان به جای رازداری به غمّازی دختر نزد پدر می‌پردازند (رک تشکری، ۱۳۹۶: ۱۲۹). در این اثر نیز کنیزان گرداگرد پدّم عملکردی مشابه دژی را دارند که پدر، او را در آن محبوس ساخته است. همانگونه که قصر با شکوه پدر در واقع حصار تنهایی پدّم است که او حضور خود را در آن همچون گرفتار آمدن در چاهی تنگ می‌داند، کنیزان پیرامون پدّم نیز نه همدمان او بلکه شبکه جاسوسان پدر هستند و وظیفه اشراف بر جزئیات زندگانی دختر و گزارش را آن به پدر بر عهده دارند. به عبارت دیگر آن‌ها نیز بخشی از ساختار اجتماعی هستند که قوانین مربوط به پرده نشینی زن را عملی می‌ساخته‌اند.

خلق چنین شرایطی برای قهرمان زن در منظومه، علاوه بر این که با بسترهای اجتماعی روزگار شاعر پیرامون رواج رسم پرده نشینی زنان همخوانی دارد با باورهای ریشه دار موجود در فرهنگ کهن هند نیز در ارتباط است. برای مثال در مه‌بهارات آمده است که: «مردان را هیچ کاری ضرورتی از نگاه داشتن زنان نیست. می‌باید که به غیر از جمعی زنان خویش و

خدمتکاران خود هیچ کس دیگر را نگذارند که گرد زنان بگردند» (طاهری، آقاجانی، ۱۳۹۸: ۱۵۶). رفتار شخصیت پدر با شخصیت زن داستان نیز گویی باز نمود توصیه‌هایی این چنین است.

تنها همدم پدم در حصار تنهائیش یک طوطی سخن گوشت. طوطی در متون روایی که از فرهنگ و ادبیات هندی مایه گرفته است مظهر خرد، آگاهی و قصه‌گویی است (ر.ک مهری، ۱۳۹۹: ۲۵۴). بنابراین در داستان حضور او نمایانگر علاقه دختر به خبردار شدن از جهان بیرون از محدوده زندگی خویش است.

همصحبی با طوطی یعنی تنها روزنه امید پدم و پل ارتباطی او با جهان بیرون از عمارت، به سبب خبرچینی یکی از کنیزان از دست می‌رود. در این بخش از روایت سخنان کنیزی که پدر او را به جاسوسی دختر خویش گماشته است به خوبی نمایانگر نگرش داستان است. در جهان داستان هم ارز با بسترهای اجتماعی آن از منظر پدر به عنوان رأس نهاد خانواده و به تبع او گماشتگانش، کوچک‌ترین آگاهی دختر از دنیای خارج از عمارت سبب می‌گردد او پا را از دایره هنجارها و ارزش‌های تعریف شده برای زن بیرون بگذارد. بنابراین تمام رخداد‌های مرتبط با زندگی پدم از جمله حضور طوطی سخن‌گو در سایه تأکید بر پرده نشینی او به سبب بیم از دست دادن عصمت او قرار می‌گیرد.

جاسوس پدر که نکته چین بود	چون گربه همیشه در کمین بود
طوطی سخنی که با پدم گفت	بشنید و دل از حسد برآشت
برگفت به شاه این حکایت	وز طوطی کرد صد شکایت
کز صحبت طوطی بدآموز	شد طبع پدم قباح‌اندوز

(همان: ۵۶)

در این میان مسئله قابل توجه، مکاتبه‌های گلایه‌آمیز شخصیت زن داستان با محبوب خویش است که نمودار بازتاب دیدگاه قهرمان زن پیرامون محصور ماندن در پس پرده حرم‌سراست. پدم همچون قهرمان زن مثنوی رامین اگرچه همواره خود را ملزم به وفاداری به همسر و مستوری و محجوبی می‌داند اما همچون سیتا، گاه از قوانین سرسختانه جامعه درباره پرده نشینی و بیم از بی‌عفتی زن شکوه دارد. شاعر به خوبی در پس وجه زیبایی‌شناختی و بعد عاطفی و غنایی این ابیات، هنگام شکایت زن از فراق معشوق به ناخرسندی او از شرایط خویش اشاره می‌کند.

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۴۹

کین نامه که هست همچو گنجی از غمزده ای به درد سنجی
یعنی ز من اسیر ناشاد نزدیک تو ای ز قید آزاد

(بزمی، ۱۳۵۰: ۱۴۲)

به این ترتیب یکی از برجسته‌ترین موقعیت‌هایی که شاعر شخصیت زن داستان خود را به سخن می‌آورد زمانی است که او از محصور بودن در پس پرده سخن می‌گوید.

من بی تو در این حصار بی در در پنجره ام چو مرغ مضطر
باری تو نئی چون من گرفتار راهی داری به شهر و بازار
گشتن همه سوی می‌توانی رفتن همه کوی می‌توانی

(بزمی، ۱۳۵۰: ۱۴۴)

بارزترین جلوه تلاش شخصیت زن داستان برای خروج از نقش منفعلانه ای که در سایه تأکید بر نظام پرده نشینی برای او تعریف شده است، زمانی است که او تصمیم می‌گیرد از نقش متعارف خویش به عنوان یک زن درون حرم سرا خارج شود و به جای معشوقی که خود را با کنیزان و ندیمان مشغول می‌سازد مدبرانه در سرنوشت سلطنت همسر و تصمیمات سیاسی او مداخله کند. پدم سعی می‌کند با هدیه دادن دستینه خود به برهمنی که با همسرش دشمنی ورزیده، آتش کینه او را خاموش سازد اما ملاقات برهن با پدم سبب می‌شود او از این که راجه قلعه چتور بانویی زیبا در حرم دارد باخبر گردد و به دنبال انتقام از راجه، هوس دست یابی پدم را در دل سلطان دهلی بیاندازد:

چون خواست پدم دلش کند شاد دستینه خویش را بدو داد
پس پرده ز رخ کشید بالا کان غمزده را کند دل آسا
راگو به رخس چو دیده بگشاد چون برق زده به خاک افتاد

(بزمی، ۱۳۵۰: ۱۹۰)

طمع دست یابی به پدم زمینه ساز نبردی خونین میان دو حاکم می‌گردد. نبردی که پیامدهای آن در تاریخ این گونه ثبت شده است: «وقتی علاالدین به پایتخت وارد شد هیچ نشانی از آدمیزاد ندید. مردها همه در نبرد مرده و زنان هم بنا به رسم هراس انگیز به طور دسته جمعی خودکشی کرده بودند.» (استرآبادی، ۱۳۸۷: ۳۹) بنابراین از منظر نگرش داستان بیرون آمدن

قهرمان زن از درون پرده و حرمرسا سبب می شود زندگی او دستخوش خشونت، جدال سیاسی و هوس بارگی پادشاه قرار گیرد.

۲.۲.۲ راماین

ترس از خیانت پیشگی زن سبب شده در فرهنگ و ادبیات شبه قاره، شخصیت های زن اساطیری و داستانی متضادی از قصه ها و افسانه ها سر برآورند، در مقابل زنان هوس باره برخی از افسانه های هندی، فرهنگ و ادبیات کهن هند، ادیبان زنان پاک و شخصیت های محبوبی چون سیتا (Sita) را خلق کرده اند. او نماد پاکدامنی و عفت در فرهنگ این سرزمین است. این بُعد برجسته شخصیت سیتا در جامعه هند، به روشنی در توصیفات مسیحای پانی پتی از او بازتاب یافته است. مسیحا در وصف پاکدامنی او عمدتاً مجموعه واژگانی را که در یک حوزه معنایی قرار دارند، به کار برده است. شاعر با متصف ساختن شخصیت زن داستان به صفات حیا، شرم، مستوری، پرده نشینی و عصمت، نه تنها بر اساس فرهنگ هند، به خلق شخصیت سیتا پرداخته است بلکه بر عصمت و پرده نشینی زن به عنوان ارزش های عصر خویش، دوره حکومت پادشاهان مسلمان گورکانی و تداوم رسم پرده نشینی و مستوری زن، تأکید ورزیده است.

چو غنچه با نقاب شرم زاده	به باغ خود صبا را ره نداده
به مستوری چو راز مصلحت کیش	به معصومی چو عشق صادق خویش
جمالش از حیا چون غنچه فکر	خیالش از دل اندیشه هم بکر
تنش را پیرهن عریان ندیده	چو جان اندر تن و تن جان ندیده
به عصمت همچو عصمت پاک گوهر	حیا را چون حنا بر حسن زیور

(پانی پتی، ۱۳۸۸: ۱۳۵)

نکته حائز اهمیت در مثنوی راماین نگاه موشکافانه به مفاهیم عصمت و وفاداری به عنوان یکی از مضامین اصلی داستان است زیرا بر خلاف جهان بینی سرشار از نکوهش زنان در بسیاری از داستان های برخاسته از افسانه های هندی در این منظومه از دیدگاه قهرمان زن و از زبان او درباره سوء ظن راما به پاکدامنی سیتا سخن گفته شده است. شاعر در این بخش از روایت، کوشش قهرمان مرد داستان را برای توجیه بدرفتاری با سیتا و طرد کردن او به خاطر بدگمانی به پاکدامنیش روا نمی بیند.

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۵۱

نکو دانی تو هم ای ماهپاره که مردان را ز غیرت نیست چاره
ترا آزرده کردم بس گنه بود ولیکن غیرتم این کار فرمود

(همان: ۲۶۷)

در این منظومه نه تنها پیرنگ داستان با مسئله عصمت زن گره خورده بلکه سهم قابل توجهی از شخصیت پردازی قهرمان زن داستان با این مفهوم در ارتباط است. سیتا علاوه بر این که از خواسته پادشاه برای بازگشت به قصر و وصال دوباره سرباز می زند و با این تصمیم خود فرجام این منظومه بزرگ را تغییر می دهد با دفاع از عصمت و وفاداری خود اقتدار خویش را متجلی می سازد:

به من گفתי وفا کمتر کند زن چه جای گفتن است ای کمتر از زن
اگر راما تویی مرد وفادار زنان را زین وفا ننگ است صدبار
وفا از هر دو سو باید به هر حال که نتواند پریدن مرغ یک بال

(همان: ۲۶۷)

۳. جلوه‌های وفاداری زن

پس از تأکید بر عصمت و پرده نشینی، وفاداری محوری ترین ویژگی قهرمانان زن این منظومه هاست. گویی این آثار علاوه بر مضامین غنایی و حماسی، روایتی از وفاداری اخلاقی زنان هستند. در این دو منظومه جلوه های وفاداری زن در الگویی نسبتاً مشابه از رهگذر سه موقعیت تجلی می یابد. اهمیت این سه موقعیت از این روست که دیدگاه جامعه درباره زن آرمانی را در خود منعکس کرده است و نمودار درهم آمیزی جنبه های ادبی و اجتماعی برای خلق قهرمان زن در این منظومه ها است؛ زیرا در فرهنگ کهنی که این افسانه ها و داستان ها از آن سربرآورده اند یعنی شبه قاره هند، زن باید شوهر را بپرستد هرچند مرد معیوب و زیون و در راه مانده باشد و نیز می باید آزاری را که از جانب او به زن می رسد عنایت آسمانی بداند (ر.ک طاهری، آقاجانی، ۱۳۹۸).

۱.۳ قرار گرفتن در موقعیت‌های مشقت‌بار

در این منظومه‌ها، موقعیت‌های مشقت‌باری که قهرمانان مرد داستان به آن‌ها دچار می‌شوند علاوه بر این که سبب گسترش طرح داستان می‌شود، سیمای قهرمان زن را به عنوان شخصیتی که نمونه‌ی اعلای وفاداری به همسر و استقامت در زندگی است محور داستان قرار می‌دهند. مسلماً یکی از ریشه‌های خلق این موقعیت‌داستانی و تأکید شاعران به همراهی قهرمان زن داستان در انتظاراتی نهفته است که در تاریخ اجتماعی هند درباره‌ی زنان وجود دارد و به خلاصه شدن بخش بزرگی از هویت او در پایداری و وفاداری بی‌چون و چرای او به همسر در مصائب زندگی بازمی‌گردد.

۱.۱.۳ پدماوت

قهرمانان منظومه‌ی پدماوت نیز به سرنوشت عشاق منظومه‌ی راماین دچار می‌شوند. رامایا به سرزمینی دور تبعید می‌شود و رتن سین (Ratansin) دچار طوفان و دریای متلاطم می‌گردد. شکل‌گیری این موقعیت‌های مشقت‌بار به دلیل اتفاقاتی است که برای شخصیت‌های مرد داستان رخ می‌دهد، رامایا (Rama) گرفتار دسیسه‌ی نامادری می‌شود و رتن سین به عقوبت غرور و سرباززدن از نصیحت پیرعارف که به او گفته بود زکات مال خویش را بپردازد، کشتی شکسته در دریا سردرگم می‌شود اما، در این موقعیت‌ها یگانه همراه مرد که وفادارانه مصائب را با او پشت سر می‌گذارد قهرمان زن داستان است. پدم که به خاطر شاهزاده جلالی وطن می‌کند و راهی دیاری دور از قصر پدر خویش می‌شود پس از دور افتادن از همسر تلاش می‌کند او را بیابد و از وضعیتی که به آن دچار شده نجات دهد. پدم به شاهزاده خانم سرزمین دیگر که او را در ساحل یافته است و قصد کمک به او را دارد ملتمسانه چنین می‌گوید:

از حالت یار من خبر ده وز گم شده جان به من خبر ده
یا زود چنان که بوده ام باز بر تخته نشان در آب انداز

(بزمی، ۱۳۵۰: ۱۷۹)

سرانجام با تلاش‌های بانوی وفادار داستان، پدم، پادشاه صد کشتی را برای جستجوی رتن سین به دریا می‌فرستد. در تمام پیشامدهای دشوار داستان چه زمانی که رتن سین در دریا سرگردان است و چه آن زمان که دشمنی سرسخت و قدرتمند چون سلطان علاالدین خلجی را پیش رو دارد اگرچه وزیران و سربازانش در کنار او هستند اما شاعر سیمای هیچ یک از

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۵۳

شخصیت‌های داستان را در وفاداری و تلاش برای نجات حاکم قلعه چیتور، رتن سین، به اندازه همسر او، پدم، پرفروغ و برجسته خلق نکرده است. هرچند دو وزیر رتن سین بسیار با درایت هستند اما زمانی که حاکم در زندان سلطان گرفتار می‌شود این پدم است که در دامان آن‌ها می‌آویزد و مصرانه می‌خواهد راهی برای رهایی حاکم بجویند.

۲.۱.۳ راماین

در این منظومه بلند داستانی در کل روایت، ویژگی اصلی شخصیت سیتا، همراهی او با رام است. اطاعت او از همسر در همه حال که در فرهنگ هند، باوری عمیق و ریشه دار است؛ در سرتاسر داستان در شخصیت سیتا متبلور شده است. او طی تبعید چهارده ساله همراه رام است و در سرنوشت دشواری که برای رام رقم می‌خورد با او سهیم است. در تمام این مدت نشانی از شکایت از شرایط و یا رفتاری که حکایت از استقلال هویت او داشته باشد از او مشاهده نمی‌شود زیرا در تاریخ فرهنگی هند در عصر ودایی زن از آزادی‌هایی برخوردار بوده است اما پس از این زمان یعنی در دوره قهرمانی از قدرت عمل زن و حضور او در اجتماع کاسته شده و معیار اصلی زن آرمانی، اطاعت بی‌چون و چرا از همسر بوده بنابراین «نمونه زن آرمانی پهلوان، بانوی رامایانا، یعنی سیتای وفادار بوده که در هرگونه آزمون وفاداری تا دم مرگ فروتنانه از شوهرش پیروی و فرمانبرداری کرده است» (جسیم، ۱۳۹۳: ۴۰۶). این پیشینه فرهنگی و اساطیری درباره زن در منظومه ملامسیحا انعکاس یافته و گویی مزیت رفتاری سیتا به عنوان اسطوره یک زن نیک در همین همراهی با همسر خلاصه شده است.

به زنار حیا چون ستر همدوش نه با کس جز وفا حسش هم آغوش

(پانی پتی، ۱۳۸۸: ۷۹)

زمانی که سیتا اسیر راون دیو می‌شود، رنج‌های او دوچندان می‌گردد. او باید علاوه بر مشقت تبعید سختی اسارت را نیز متحمل شود؛ اما در چنین شرایطی نیز هرگز از وفاداری و پایبندی او به رام کاسته نمی‌شود. بنابراین در وجود او نیز همچون قهرمان منظومه پدمآوت و منظومه‌های دیگری از این دست مانند نل و دمن، دولرانی و خضرخان و... وفاداری و عصمت یعنی ارزش‌های برخاسته از فرهنگ عصر شاعر و فرهنگ کهن هندو، دو فضیلت عمده شخصیتی هستند.

۲.۳ محک پاکدامنی زن

همانگونه که پیش از این آوردیم در لایه های اجتماعی و به تبع آن اساطیری و ادبی فرهنگ کهن شبه قاره در بسیاری از موارد، پاکدامنی و وفاداری زن در مظان اتهام قرار می گیرد. در مکتب و آیین هندو زنان با خوارداشت، نفی و طردشدگی بسیار مواجه اند؛ چرا که ریشه نخستین گناه خیانت را در عشق ناپاک نخستین زن می دانند. آنچه از فرهنگ هندو به سرزمین ما رسید و در آثار داستانی راه یافت با خود نوعی تحقیر زنان را به دنبال آورد. این مسئله سبب خلق درونمایه هایی شده که در آن ها زن را موجودی منفعل و صرفاً اغواگر می دانند. زنان در این داستان ها اغلب، حتی آنجا که سخن به جا و شایسته می گویند، حتما در پشت پرده رازی مکارانه نهفته اند. (ر. ک رستمی، ۱۳۹۸: ۵۳) از این رو یکی از متداول ترین قالب های شخصیتی در این داستان ها زنانی هستند که تحت عنوان زن مکاره یا دلاله و محتاله سعی در اغوای زنان پاک سرشت دارند.

وجود این زمینه های فرهنگی و اجتماعی سبب شده است تا یکی دیگر از عوامل اساسی ترسیم ابعاد شخصیتی قهرمانان زن در این دو منظومه و آثار دیگری از این دست، خلق موقعیتی باشد که در آن زن در معرض وسوسه های اغواگرانه قرار می گیرد. از این رهگذر شاعران سیمای وفادارانه زن را برجسته می سازند. شاعران در ضدیت با این سیمای منفی زنان دلاله و محتاله و بر خلاف بسیاری از شخصیت های زن در روایت های داستانی چون سندبادنامه، طوطی نامه و ...، قهرمانان زن داستان های خویش را شخصیت هایی مبرا از خیانت کاری معرفی کرده اند که از یک آوردگاه اخلاقی سربلند بیرون می آیند و فریب اغواگری زنان دلاله را نمی خورند.

۱.۲.۳ پدماوت

در منظومه پدماوت از سویی همسر پدم به عنوان حاکمی اسیر با قلمرویی در حال سرنگونی قرار دارد و از سوی دیگر سلطان علاءالدین به عنوان پادشاهی فاتح و قدرتمند که سخت خواهان پدم است. پدم مدتهاست که از همسر خود دور مانده است. درست در این بخش از روایت یعنی در غیاب همسر است که بخش دوم ساختار سه گانه وفاداری قهرمان زن شکل می گیرد و زن دلاله به دستور سلطان هوس باره و مقتدر داستان به پدم نزدیک می شود. زن مکاره درحالی که نقابی از مهربانی بر چهره زده است سعی می کند با چرب زبانی به پدم نزدیک شود و با مکر و حيله او را راهی دهلی کند تا در قصر سلطان علاءالدین اسیر هوس

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۵۵

بارگی این پادشاه شود. پیوند این بخش از داستان با درونمایه حاکم بر اثر پیرامون لزوم پرده نشینی زن زمانی روشن می‌گردد که شاعر نیت زن مکاره را لکه دار کردن دامان عصمت پدم بیان می‌کند:

محتاله زنی چو چرخ کج‌باز شد پیش پدم فریب پرداز
تا شوق چنان به دل درآرد کز پرده عصمتش برآرد

(بزمی، ۱۳۵۰: ۲۰۵)

پدم نیز اگرچه در داستان شخصیتی با درایت است اما به دلیل این که از خدعه های دنیای بیرون از قصر بی خبر است، به امید نجات همسر ابتدا فریب نیرنگ زن را می‌خورد؛ اما به زودی متوجه نیت بد زن محتاله می‌شود و از او روی برمیگرداند. بنابراین حضور زن مکاره در این منظومه بخشی از الگویی است که از رهگذر آن وفاداری قهرمان زن در بوتۀ محک قرار می‌گیرد و بر لزوم پرده نشینی زن برای مصون ماندن از چنین خدعه گری هایی تأکید می‌شود.

دل ساده پدم گرفت پایش وز گیسوی خود برفت جایش
بسپرد عنان به دست محتال می‌خواست و را گرفت دنبال

(همان: ۲۰۸)

۲.۲.۳ راماین

سیتا در فرهنگ و ادبیات سرزمین هند، نماد پاکدامنی، وفاداری و معرفت الهی است. بر این اساس در منظومۀ راماین نیز برجسته ترین ویژگی این شخصیت در کنار عصمت و پاکدامنی، وفاداری او به همسر است، با این حال پیوسته از سوی رام و جامعه ای که در آن زندگی می‌کند در مظان اتهام قرار می‌گیرد؛ به نحوی که می‌توان گفت منظومۀ راماین اگرچه روایت نبردهای رام با راون دیو است، اما در چشم اندازی دیگر سرتاسر این مثنوی، روایت رویارویی زن با نگرش بدبینانه جامعه نسبت به پاکدامنی او و تلاش و نبرد او برای اثبات وفاداری خویش به همسر است.

زمانی که رام به تبعید می‌رود، سیتا چهارده سال در جنگل، دوران تبعید را با او سپری می‌کند و رنج دوری از خانمان و انزوا را به خاطر همراهی با رام به جان می‌خرد. این روایت

داستانی از فرهنگی برخاسته است که این همراهی طاقت فرسا را به تنهایی برای اثبات ادعای وفاداری یک زن کافی نمی‌داند. بنابراین مانند آثاری همچون مثنوی پدماوت یا نمونه‌های مشابه آن در افسانه‌های هزار و یک شب که زنی اغواگر بر صحنه زندگی شخصیت زن داستان وارد می‌شود و می‌کوشد و سوسه خیانت به همسر را به جان او بیندازد در این داستان نیز سیتا در موقعیتی مشابه قرار می‌گیرد. راون دیو او را بر اراهه آسمان پیمای خود سوار می‌کند و می‌رباید و سپس به سرزمین لنکا به اسارت می‌برد. در زمان اسارت است که شاعر برای سیتا موقعیتی مشابه موقعیت زنان در داستان‌های مذکور خلق می‌کند و سیتا با سخنان و وعده‌های مزدوران حيله گر راون مواجه می‌شود. آن‌ها برای سیتا از جاه و مقام روان می‌گویند تا او را از رام دلسرد و به سوی راون ترغیب کنند. (ر.ک پانی پتی، ۱۳۸۸: ۱۴۰)

و سوسه‌های کنیزان راون برای ترغیب سیتا به پیمان شکنی، هنگام دوری سیتا از رام، برخاسته از این نگرش در فرهنگ هند است که زن همواره چون طعمه‌ای برای موقعیت‌های اغواگرانه در جامعه است. برمبنای این نگرش زن به ویژه در صورت دوری از همسر و در پرده نبودن، ممکن است با سخنان فریبده و سوسه شود و پیمان زناشویی را زیر پا گذارد.

واکنش سیتا در برابر سخنان آن‌ها نمودار توقعات اجتماعی درباره وفاداری زنی است که در فرهنگ هند اسطوره وفاداریست. او از شنیدن این سخنان خشمگین و آشفته می‌شود، سر و روی می‌خراشد و قصد خودکشی دارد؛ اما نزد رام تمام مشقت‌هایی که سیتا در اسارت متحمل می‌شود برای اثبات وفاداری او کفایت نمی‌کند و از او می‌خواهد برای اثبات وفاداری و پاکدامنی خود از آتش عبور کند:

به گیتی ساخت روشن عصمت خویش به آتش شست داغ تهمت خویش

(همان: ۲۴۶)

نقش محدودیت‌هایی که از سوی جامعه بر زندگی زن تحمیل می‌گردد در این منظومه زمانی آشکار می‌شود که سیتا با وجود آن که سر بلند از آزمون آتش عبور می‌کند باز به دلیل شایعاتی که در قلمرو فرمانروایی رام می‌پیچد از قصر طرد می‌شود و در بیابان رها می‌گردد.

با آن که دوران فرمانروایی رام دوره صلح و آرامش بود اما شومی راونا دامن رام را رها نکرد و مرمان ایودهیا زبان به بدگویی از سیتا گشودند و رام ناچار شد زن باردار خویش را به مکانی دور تبعید کند. (ایونس، ۱۳۷۳: ۹۷)

۳.۳ فرجام مشابه قهرمانان زن

در این منظومه‌ها معنایابی هویت زن در پرتو مفاهیم «پرده نشینی» و «وفاداری» روندی است که با فراز و فرود حوادث داستان بسط می‌یابد و در انتها با مرگ خودخواسته زنان به کمال می‌رسد و سبب رقم خوردن فرجام مشابهی برای قهرمانان زن می‌شود. یکی از عواملی که سبب شده است سیمای وفادارانه زن در ادبیات هند و به تبع آن منظومه‌های فارسی متأثر از آن، در گرو مرگ خودخواسته او باشد، آیین خودسوزی زنان بیوه پس از مرگ شوهر است. این رسم که به ستی (saty) به معنای وفاداری موسوم است از مصائب حاد اجتماعی در پیشینه فرهنگی تاریخ هند است. عوامل متعدد فرهنگی و اجتماعی در شکل‌گیری این رسم در میان هندوان نقش داشته است؛ مرد سالاری، حس تملک نسبت به زن، تمایل به وفاداری ابدی زن به شوهر، قوانین سخت گیرانه زندگی برای زنان بیوه ای که رسم ستی را به جا نمی‌آوردند و باور به تناسخ از جمله دلایل پیدایش این آیین است. (رک باباصفری، سالمیان، ۱۳۸۷: ۷۰) این رسم در کتب تاریخ، سفرنامه‌ها و اشعار فارسی بازتاب گسترده‌ای داشته است. نکته قابل توجه این است که اگر چه در زمانه‌ای که منظومه پدماوت سروده شده آیین ستی حکم یک انضباط اجتماعی را برای زن داشته است که او خواسته یا ناخواسته باید در برابر آن سرتسلیم فرود می‌آورده است. در این منظومه‌ها رسم خودسوزی زنان پس از مرگ همسر، رنگ عاشقانه و عاطفی به خود گرفته است و شاعران با سرایش اشتیاق و اصرار زن برای تن سپردن به آتش آن را تجلیگاه اوج وفاداری زن به مرد قرار داده‌اند. در این بین این نکته حائز اهمیت است که اگرچه نحوه کوچ قهرمان زن منظومه راماین به جهان دیگر با منظومه پدماوت در ظاهر متفاوت است، اما از زیرساخت مشابهی با این اثر برخوردار است. در این دو داستان قهرمانان زن از کوشش مداوم برای رفع بدگمانی جامعه دست کشیده‌اند و برای اثبات وفاداری خویش مرگ را بر زندگی ترجیح داده‌اند.

۱.۳.۳ پدماوت

همانگونه که در ساختار جامعه‌ای که منظومه پدماوت بر آمده از آن است اوج تجلی بُعد وفادارانه سیمای زن در قالب مراسم ستی نمود یافته، در داستان نیز وفاداری زن به همسر خویش از ابتدای داستان شروع به تکوین می‌کند و در انتهای آن با خودسوزی زن به اوج می‌رسد. راجه رتن سین پس از آن که در نبرد دچار زخمی مهلک می‌گردد از دنیا می‌رود و پدم

به رسم آیین رایج در هند در عصر شاعر، در کنار جسد همسر، خود را به شعله های آتش می سپارد.

ناگه ز دم آتشی برافروخت با کشته خویش خویشتن سوخت

(بزمی، ۱۳۵۰:۲۲۰).

قهرمان زن داستان با میل و رغبت کامل خویش دست به خودسوزی می زند و از این رهگذر درونمایه ی داستان نمود می یابد یعنی نگرشی که بر مبنای آن زن آرمانی زنیست که پس از مرگ شوی خود دلیلی برای تداوم حیات خود نمی یابد.

۲.۳.۳ راماین

در منظومه راماین نیز در انتهای داستان، سیتا در حالی که از رفتار ناروای شاه که نتیجه نگرش اشتباه جامعه به اوست به ستوه آمده است، پس از سال ها گوش به فرمانی در برابر رام و بیرون رانده شدن از قصر توسط او و تسلیم سرنوشت بودن، سرانجام هنگامی که رام بار دیگر از او می خواهد برای رفع بدگمانی اش آزمون آتش را اجرا کند اراده زندگی خویش را در دست می گیرد و با خواست رام مخالفت می کند. بنابراین کنش و واکنش های شخصیت زن داستان چه زمانی که فردی منفعل است و چه آن زمان که می کوشد مختار بر سرنوشت خویش باشد در حیطه مفهوم وفاداری است که نمایان می شود. سیتا اگرچه این بار تا حدی به شک و گمان جامعه و در پی آن همسرش بر پاکدامنی خویش بی اعتناست و هنگامی که رام پشیمان از کرده خویش به سوی او می آید تا او را به قصر بازگرداند به رام چنین می گوید:

من آه‌دل خلاص از هر کمندم که ز استغنا به مغناطیس خندم

(پانی پتی، ۱۳۸۸:۲۶۸)

اما همانگونه که پدم بهترین راه اثبات وفاداری خویش را در تن سپردن به آتش در کنار جسم بی جان همسر یافته است سرانجام سیتا نیز که آزاده از بی انصافی جامعه و رام در حق خویش است، عرصه حیات را بر خود تنگ می بیند. او از خواست رام سرباز می زند و به جای گذر دوباره از آتش، از خدا می خواهد به دل خاک بازگردد و این دعای او اجابت می شود. در جهانی که قهرمانان زن این دو روایت در آن به سر می برند، سربلند بیرون آمدن از دو مرحله پیشین یعنی رویارویی با مصائب فراوان و بی اعتنایی به وسوسه های دلاله ها برای

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۵۹

تایید وفاداری زن کفایت نمی‌کند. بنابراین ترسیم سیمایی تمام عیار از یک زن وفادار و پاکدامن به طی مرحله دیگری نیز نیازمند است به همین دلیل سیتا نیز همچون پدم به مرگی خود خواسته تن می‌دهد.

۴. نتیجه‌گیری

از رهگذر بررسی سیمای قهرمانان زن در دو منظومه پدماوت و راماین این نتیجه حاصل می‌شود که هویت قهرمانانه زن در این آثار بر محور دو ویژگی «عصمت و پرده نشینی» و «وفاداری بی قید و شرط به همسر» شکل گرفته است. در این منظومه‌ها سخن از صفات دیگری چون زیبایی و هوشمندی زن نیز به میان آمده اما این دو صفت به مثابه دو ستون، بنای هویتی قهرمان زن را در این بخش از ادبیات فارسی استوار ساخته اند و سایر صفات در پیوند با این دو شاخصه است که مجال ظهور می‌یابند. با توجه به این که قهرمانان زن در این روایت‌های منظوم دارای نقش کلیدی هستند، دو ویژگی ذکر شده در سیر حوادث و معنایابی متن از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند.

تأکید بر پرده نشینی و عصمت زن به عنوان یکی از دو رکن شکل دهنده سیمای قهرمانانه زنان در این مثنوی‌ها آیین نگرش‌ها و توقعات اجتماعی است که پیرامون هویت زن در روزگار عبدالشکور بزمی و ملا مسیحای پانی پتی وجود داشته و حاصل تلفیق رسوم و قوانین مربوط به زنان در دوره حکومت مسلمانان با باورهای دیرینه این سرزمین درباره صفات پسندیده و نکوهیده زنان است. در هر دو منظومه نه تنها هنگام معرفی شخصیت زنان بخش قابل توجهی از توصیفات بیش از هر ویژگی بر محجوبی و مستوری زن اختصاص دارد و مکرر از واژه‌های مستور، عفیف و پرده نشین در مورد آن‌ها استفاده شده، که رقم خوردن بسیاری از موقعیت‌های داستانی و کنش‌ها و واکنش‌ها در گرو تأکید بر این ویژگی است. تلاش مداوم برای اثبات پاکدامنی، ازدواج زود هنگام، محصور ماندن در قصر و عدم موافقت اطرافیان برای خروج از حرمسرا که همه در داستان اتفاقات متعددی را در پی دارند از موقعیت‌های داستانی هستند که بر محور تأکید بر عصمت و پرده نشینی برای دو قهرمان زن، پدم و سیتا در این روایت‌های منظوم روی می‌دهد.

ویژگی دیگری که به عنوان یکی از ارکان شخصیتی قهرمان زن در این منظومه‌ها به آن تأکید شده است و سبب خلق رویدادهای داستانی گردیده وفاداری بی قید و شرط به همسر است. با واکاوی مثنوی‌های مد نظر می‌توان در این زمینه به الگوی نسبتاً مشابهی رسید. سه

موقعیت همسان در این روایت‌های داستانی خلق شده است که تجلیگاه وفاداری زن به همسر خویش است و کم و بیش در هر دو منظومه بُعد وفادارانه شخصیت زن به عنوان یک ارزش اخلاقی و توقع اجتماعی از او در قالب این موقعیت‌ها ظهور یافته است.^(۱) شخصیت مرد داستان دچار موقعیت مشقت باری می‌گردد. برای مثال قدرت و جایگاه سیاسی و اجتماعی خویش را از دست می‌دهد، در اثر دسیسه چینی و نزاع سیاسی گرفتار تبعید و اسارت و زندان می‌شود و یا به بلایای طبیعی گرفتار می‌شود. در تمام این مصائب دشوار تنها همراه مرد، شخصیت زن داستان، همسر اوست.

مسئله دیگری که نمودار بر سر عهد بودن زن و پاکدامنی و وفاداری او در این آثار است، حضور زنان دلّاله به عنوان وسوسه‌گران شخصیت‌های زن در این روایت‌هاست. در این مثنوی‌ها دلّاله‌ها در برابر وفاداری و پاکدامنی زنان ناکام اند و به هدف خود که ترغیب شخصیت زن داستان به عهدشکنی است نمی‌رسند. (۳) در این دو روایت منظوم زن برای اثبات پاکدامنی و وفاداری خود به مرگ خود خواسته تن می‌دهد. در پدماوت زن پس از مرگ شوی خویش زندگی را بر خود روا نمی‌بیند و در قالب آیین سستی که مظهر وفاداری زن در فرهنگ هند باستان است به زندگی خود خاتمه می‌بخشد. در منظومه راماین نیز قهرمان زن که از تلاش برای اثبات وفاداری به ستوه آمده در زیرساختی مشابه با مثنوی پدماوت به جهان دیگر کوچ می‌کند.

فرجام سخن آنکه یکی از مباحث قابل توجه دو منظومه پدماوت و راماین، ثبت زوایایی از زندگی زنان در سایه تأکید بر پاکدامنی و وفاداری در این بخش از ادبیات فارسی است که با تعمق در این دو داستان قابل برداشت است. قهرمان زن باوجود پایبندی به هنجارهایی که برایش تعیین شده است گاه از ماندن در حصار قصر و دوری از معشوقی که بر خلاف او توان گشت در کوی و بازار را دارد گله مند است، برای خروج از پوسته زنی منفعل و تسلیم سرنوشت تلاش می‌کند. او هنگامی که توقع وفاداری متقابل از معشوق خویش را دارد با شجاعت و تدبیر سخن می‌گوید و از زندگی و پاکی خویش دفاع می‌کند. در تمام این موارد شاعران در تار و پود جنبه‌های غنایی و عاطفی اشعار خود از منظر یک زن و چشم انداز ضمیر ناخرسند او سخن گفته اند

شکل‌گیری هویت قهرمانانه زنان در پرتو دو مفهوم ... (رعنا کیانی امنیه و دیگران) ۱۶۱

کتاب‌نامه

- استرآبادی، محمدقاسم هندوشاه، (۱۳۸۷)، «تاریخ فرشته»، ج ۱، تصحیح محمدرضا نصیری، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- افشاری، مهران، (۱۳۹۹)، «قصه دلیله محتاله، متن مصحح قصه دلیله محتاله همراه با پژوهشی درباره بن مایه‌ها و نوع ادبی آن»، تهران: دکتر محمود افشار با همکاری نشر سخن.
- ایونس، ورونیکا، (۱۳۷۳)، «ساطیر هند»، ترجمه باجلان فخری، تهران، اساطیر.
- باباصفیری، علی اصغر، سالمیان، غلام رضا، (۱۳۸۷)، «ستی و بازتاب آن در ادب فارسی»، مشهد، ش ۱ مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- بزمی، ملاعبدالشکور، (۱۳۵۰)، «پدماوت»، تصحیح امیرحسن عابدی، تهران، بنیاد فرهنگ ایران.
- پانی پتی، ملا مسیح، (۱۳۸۸)، «ثنوی راماین»، تصحیح عبدالحمیدضایی و محمد یونس جعفری، دهلی نو، مرکز تحقیقات فارسی راینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.
- تشکری، منوچهر و همکاران، (۱۳۹۶)، «شخصیت دایه و دل‌آله در داستان‌های شفاهی و رسمی»، ش ۱۶، فرهنگ و ادبیات عامه.
- جسیم، اسماعیل، (۱۳۹۳)، «زن و خانواده در مسیر تاریخ»، تهران، نشر علمی.
- رستمی، فرزاد، (۱۳۹۸)، «بررسی و تحلیل شخصیت زن در سه اثر سندبادنامه، سمک عیار، بختیارنامه بر اساس نقد زن‌گرایانه»، ش ۹، مطالعات زبان و ادبیات غنایی،
- ریاحی زمین، زهرا، دهقانی، ناهید، (۱۳۸۹)، «جایگاه زنان در متون نشر فارسی کهن»، ش ۳، مطالعات اجتماعی و روانشناختی زنان.
- طاهری، محمد، آقاجانی، حمید، (۱۳۹۸)، «جایگاه و نقش زنان در حماسه مهابهارات»، ش ۹، نامه فرهنگستان (ویژه نامه شبه قاره).
- قزایی، فیاض، (۱۳۸۴)، «ادیان هند»، مشهد، دانشگاه فردوسی.
- مزداپور، کنایون، (۱۳۷۴)، «روایتی دیگر از داستان دلیله محتاله و مکر زنان»، تهران، روشنگران.
- معدن کن، معصومه، الیاسی پور، عزیز، (۱۳۸۸)، «ساختار داستان نویسی هندی و ویژگی‌های آن»، ش ۲۱۱، ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز.
- مهری، فاطمه، (۱۳۹۹)، «نقش طوطی در داستان پردازی‌های هندی و مضمون سازی‌های عرفانی در متون فارسی»، ش ۱، کهن نامه ادب فارسی.
- نهری، جواهر لعل، (۱۳۶۱)، «کشف هند»، ترجمه محمود تفضلی، تهران، امیرکبیر.